

GÓM QUẢNG ĐỨC – MỘT DÒNG GÓM CHĂM TIÊU BIỂU Ở PHÚ YÊN CẦN ĐƯỢC BẢO TỒN VÀ PHÁT TRIỂN CHO HOẠT ĐỘNG DU LỊCH

Đoàn Thị Như Hoa – Võ Nguyễn Bích Duyên – Đỗ Thị Minh Trang

Khoa Khoa học Xã hội và Nhân văn, Trường Đại học Phú Yên

Tóm tắt

Gốm Quảng Đức là một dòng gốm Chăm tiêu biểu ở Phú Yên, rất nổi tiếng tại khu vực miền Trung - Tây Nguyên vào khoảng thế kỷ XVII - XVIII. Tên gọi của dòng gốm này được đặt theo tên của ngôi làng sinh ra nó: làng Quảng Đức, thuộc xã An Thạch, huyện Tuy An, tỉnh Phú Yên. Từ khi ra đời đến nay, gốm Quảng Đức đã có lịch sử trên 300 năm. Bài viết nêu lên những giá trị tiêu biểu của gốm Quảng Đức và đề xuất một số giải pháp nhằm bảo tồn và phát triển làng nghề gốm Chăm này cho hoạt động du lịch ở địa phương.

Từ khóa: gốm Quảng Đức, tỉnh Phú Yên, bảo tồn, phát triển, du lịch

QUANG DUC CERAMIC - A BRAND OF TYPICAL CHAM CERAMICS IN PHU YEN NEEDS TO BE PRESERVED AND DEVELOPED FOR TOURISM ACTIVITIES

Abstract

Quang Duc ceramic is a brand of typical Cham ceramics in Phu Yen, very famous in the Central - Central Highland areas around of the 17th - 18th centuries. Its name is named of the village that it was born: Quang Duc village, belongs to An Thach commune, Tuy An district, Phu Yen province. Since its inception up to now, Quang Duc ceramic has a history of over 300 years. The article mentioned the typical values of Quang Duc ceramic and proposed some solutions to preserve and develop this Cham ceramic village for tourism activities in the local.

Keywords: Quang Duc ceramic, Phu Yen province, preserve, develop, tourism

1. Giới thiệu về làng gốm Chăm - Quảng Đức

Làng gốm Quảng Đức thuộc xã An Thạch, huyện Tuy An, tỉnh Phú Yên, nằm cách trung tâm thành phố Tuy Hòa khoảng 30km về hướng Bắc. Làng gốm tọa lạc tại ngã ba sông Ngân Sơn và sông Cái, phía Bắc giáp sông Cái, phía Nam giáp đầm Ô Loan. Nơi đây có bến đò Lò Gốm và cầu Lò Gốm bắc qua sông Ngân Sơn. Hai bên bờ sông Ngân Sơn có hai làng nghề truyền thống nổi tiếng từ thời xa xưa đó là Làng lụa Tân Châu và Làng gốm Quảng Đức. Các sản phẩm của hai làng nghề này

phân phối khắp tỉnh Phú Yên, khu vực miền Trung - Tây Nguyên, cả Nam Bộ và thậm chí theo người Pháp xuất dương. Do dòng chảy thời gian và biến thiên lịch sử, làng lụa Tân Châu và làng gốm Quảng Đức vang bóng một thời giờ thành quá vãng. Tiếng thoi đưa của làng lụa bên kia sông, những lò gốm đồ lửa bên này sông, cảnh giao thương tấp nập trên bến dưới thuyền đã không còn. Làng nghề xưa tuy mất đi nhưng di sản của nó vẫn được những người làm văn hóa và sưu tầm cổ vật lưu giữ. Trong đó, gốm Quảng Đức là dòng gốm Chăm được đánh giá cao bởi tính độc đáo so với các dòng gốm cổ khác của người Việt.

Qua 20 năm sưu tầm và nghiên cứu gốm Quảng Đức, ông Nguyễn Thanh Hưng cho biết: Làng gốm Quảng Đức được biết đến từ thế kỷ XVII và phát triển rất mạnh vào thế kỷ XVIII, là một trong những làng nghề hình thành và phát triển lâu đời nhất tỉnh Phú Yên lúc bấy giờ. Tất cả người dân trong làng Quảng Đức trước đây đều sống bằng nghề làm gốm^[1]. Phú Yên hiện có hai làng nghề gốm trong tổng số mười làng nghề truyền thống đang hoạt động ở địa phương.

Bảng 1. Làng nghề truyền thống ở tỉnh Phú Yên

TT	Làng nghề	Phân bố	Đặc điểm	Hiện trạng	Tiềm năng
1	Bánh tráng Hòa Đa	Xã An Mỹ, Huyện Tuy An	Sản phẩm chính: bánh tráng Tỉ lệ hộ dân tham gia: 60%	Đang khai thác du lịch	Rất cao
2	Làng nước mắm Gành Đỏ	Xã Xuân Thọ 2, Thị xã Sông Cầu	Trên đoạn đường 3km có 15 cơ sở sản xuất nước mắm với các thương hiệu nổi tiếng: “Ông già”, “Bà Mười”	Đang khai thác du lịch	Rất cao
3	Gốm sứ mỹ nghệ Quảng Đức	Xã An Thạch, Huyện Tuy An	Sản phẩm chính: các sản phẩm từ đất nung như bình, lọ hoa... Tỉ lệ hộ dân tham gia: 20%	Chưa khai thác du lịch	Cao
4	Gốm Phụng	Xã Hòa Trị,	Làng gốm lâu đời nhất ở Phú Yên	Chưa khai thác du lịch	Cao

	Nguyên	Huyện Phú Hòa	Sản phẩm chính: chum, vại, chậu kiếng, nôi đất... Tỉ lệ hộ dân tham gia: 20%		
5	Dệt thổ cẩm	Xã Suối Trai, Huyện Sơn Hòa	Sản phẩm chính: áo, váy, khố, khăn, túi xách, chăn, mền... Tỉ lệ hộ dân tham gia: 20%	Chưa khai thác du lịch	Cao
6	Dệt chiếu cói An Cư	Xã An Cư, Huyện Tuy An	Sản phẩm chính: chiếu cói, sản phẩm mỹ nghệ túi xách, giỏ, mũ... Số hộ dân tham gia: 300	Chưa khai thác du lịch	Cao
7	Đan lát Vinh Ba	Xã Hòa Đông, Huyện Tây Hòa	Sản phẩm chính: hàng thủ công mỹ nghệ như lọ hoa, giỏ xách, giỏ hoa, giỏ trái cây, thúng, nia, sà... Số hộ dân tham gia: 295	Chưa khai thác du lịch	Cao
8	Đan bóng Mò O	Xã Xuân Cảnh, Thị xã Sông Cầu	Sản phẩm chính: đan bóng bắt cá bằng cây mò o Số hộ dân tham gia: 125	Chưa khai thác du lịch	Cao
9	Trồng rau, hoa Bình Ngọc	Xã Bình Ngọc, Thành phố Tuy Hòa	Sản phẩm chính: các loại rau, hoa cung cấp nhu cầu hàng ngày Tỷ lệ hộ dân tham gia: 50%	Đang khai thác du lịch	Cao
10	Trồng hoa, cây cảnh	Xã Bình	Sản phẩm chính: các loại hoa, cây cảnh	Chưa khai thác du lịch	Cao

	Bình Kiến	Kiến, Thành phố Tuy Hòa	cung cấp cho dịp lễ, tết (mai, quất, cúc...) Tỷ lệ hộ dân tham gia: 50%		
--	-----------	----------------------------------	--	--	--

(Nguồn: [4])

Trong số mười làng nghề truyền thống ở tỉnh Phú Yên, có ba làng nghề được khai thác và phát triển cho hoạt động du lịch, đó là Làng Bánh tráng Hòa Đa, Làng Nước mắm Gành Đỏ và Làng Rau hoa Bình Ngọc. Hai làng nghề gốm Quảng Đức và gốm Phụng Nguyên chỉ đang hoạt động để sản xuất hàng hóa gia dụng phục vụ đời sống người dân địa phương. Nói về sự khác nhau giữa hai loại gốm Quảng Đức và Phụng Nguyên, gốm Quảng Đức là một trong những dòng gốm Chăm ở khu vực miền Trung, cùng với gốm Gò Sành (Bình Định), gốm Bàu Trúc (Ninh Thuận) ... [3]; gốm Phụng Nguyên thuộc dòng gốm Việt cổ có nguồn gốc bản địa. Do đó, giá trị và giá trị sử dụng của hai dòng gốm này cũng hoàn toàn khác nhau. Nếu như gốm Quảng Đức thiên về gốm sứ mỹ nghệ thì gốm Phụng Nguyên thiên về gốm nung truyền thống, tính mỹ thuật tuy có nhưng không đặc sắc. Và nếu có thể khai thác để phát triển du lịch thì làng gốm Chăm - Quảng Đức sẽ đem lại hiệu quả cao hơn.

2. Giá trị nổi bật của gốm Chăm - Quảng Đức

Gốm Quảng Đức là một dòng gốm Chăm tiêu biểu, rất nổi tiếng tại khu vực miền Trung - Tây Nguyên vào khoảng thế kỷ XVII - XVIII. Tên gọi của dòng gốm này được đặt theo tên của ngôi làng sinh ra nó: làng Quảng Đức, thuộc xã An Thạch, huyện Tuy An, tỉnh Phú Yên. Từ khi ra đời đến nay, gốm Quảng Đức đã có lịch sử trên 300 năm. Gốm Chăm - Quảng Đức có những đặc điểm độc đáo và các giá trị nổi bật, không giống với dòng gốm Chăm khác ở khu vực miền Trung Việt Nam.

Về nguyên liệu làm gốm, đất sét được lấy từ vùng An Thạch và An Định. Đây là hai loại đất sét có màu xanh và màu vàng tự nhiên với các đặc tính tươi, mềm và mịn, để tạo ra các sản phẩm gốm có màu sắc tươi đẹp tự nhiên.

Về phương pháp chế tạo, đất sét đem về ủ, pha chế, sàng lọc, băm nhuyễn... mất thời gian khá lâu để có được nguyên liệu đạt tiêu chuẩn làm nên sản phẩm gốm. Gốm được làm bằng cách vuốt tay, dải cuộn (be chạch), cà bàn xoay.

Về kỹ thuật nung, lò nung gốm là loại lò bầu có hai ống khói dùng để nung cả hai loại gốm không tráng men và có tráng men. Khi nung gốm không tráng men, việc sắp xếp sản phẩm được chú ý, tạo sự hợp lý và tận dụng diện tích; sản phẩm lớn nằm bên dưới, sản phẩm nhỏ nằm bên trên, có khi sản phẩm nhỏ nằm ở bên trong sản phẩm lớn; khi nung gốm có tráng men, thợ gốm phải dùng bao nung. Nghệ nhân làm gốm cho biết: sau khi tạo dáng sản phẩm hoàn chỉnh, thợ gốm đưa sản phẩm vào

bao nung, bỏ đầy vỏ sò huyết Ô Loan vào, gọi là phương pháp nung hòa biến; nhiệt độ lò nung phải luôn duy trì ở mức 500°C. Sau 3 ngày - 3 đêm nung bằng củi cây chành ngành và măng lãng (một họ của cây bằng lãng, có rất nhiều ở vùng này), vỏ sò nóng chảy bám vào bề mặt xương gốm tạo nên các sản phẩm gốm có lớp men màu xanh ngọc (do đất sét tạo thành) hòa lẫn màu huyết dụ (do vỏ sò huyết tạo thành). Trên lớp men có dính một số mảnh vỏ sò chưa nung hết. Chính điều này tạo nên các sản phẩm gốm Quảng Đức có một nét riêng biệt, mỗi sản phẩm có một màu men khác nhau, không cái nào giống cái nào và đặc điểm nổi bật nhất là trên rất nhiều sản phẩm gốm sau khi hoàn thiện còn có các vết tích men tan chảy và vỏ sò hiện rõ. Đây chính là dấu hiệu dùng để nhận dạng dòng gốm Quảng Đức và cũng là đặc điểm để giới chơi cổ vật dễ dàng phân biệt những di vật thuộc dòng gốm Quảng Đức với các dòng gốm Chăm khác ở miền Trung Việt Nam.

Về hoa văn trang trí, khá đa dạng với hoa văn khắc vạch, sóng nước, vòng tròn, vây cá... kết hợp phong phú các chủ đề “long-lân-quy-phụng”, “tùng-cúc-trúc-mai”, in trực tiếp hoặc đổ khuôn in hoa văn gắn nổi lên sản phẩm. Khuôn in hoa văn gốm được làm từ đất nung, có dạng hình tròn, chữ nhật, bầu dục... Và điểm nổi bật nhất của gốm Quảng Đức chính là việc tráng men trên gốm bằng vỏ sò huyết, một loại sò đặc hữu ở đầm Ô Loan.

Về chủ đề sản phẩm, dòng gốm này có loại hình khá đa dạng với các kiểu dáng rất phong phú như bát, đĩa, nồi, nậm, bình, hũ, vò, chốe...; đặc biệt là các sản phẩm dùng đựng rượu như ghè rượu, hồ lô, bình trầu, thủy trì...^[2]. Ghè rượu Quảng Đức có nhiều kích cỡ và kiểu dáng nhưng tiêu biểu và tinh xảo nhất của dòng gốm này chính là các ghè rượu “Brôn”. Đây là tên mà đồng bào Jrai gọi loại ghè rượu lớn của dòng gốm Quảng Đức và được người Jrai rất quý. Theo các già làng thì ngày xưa, muốn có được những chiếc ghè này, họ phải đổi bằng rất nhiều trâu bò. Đối với người Jrai, việc có ghè Brôn ở trong nhà cũng là một minh chứng cho sự giàu có sung túc của gia đình, dòng họ và được mọi người khắp vùng kính nể. Người Jrai cho rằng, ghè Brôn cũng có linh hồn, khi trong nhà có việc vui buồn hay lễ hội họ phải dành một phần đồ cúng và thông báo cho thần ghè biết, khi có người đau ốm hoặc gia chủ có việc phiền muộn họ cũng cúng và xin thần ghè giúp đỡ.

Ghè Brôn có nhiều kích cỡ khác nhau, nhưng đặc điểm dễ nhận biết nhất chính là các đường vân gốm ở thân ghè, điểm đặc của các đường vân này là không phải do người thợ vẽ ra mà trong quá trình chế tác, người thợ đã khéo léo chọn nhiều loại đất sét khác nhau để đắp tạo cốt gốm, nhờ đó mà sau khi nung sẽ tạo thành các đường vân uốn lượn với nhiều màu sắc khác nhau. Các cốt gốm này được đắp thành dải xoắn và rất đều đòi hỏi người thợ phải có kỹ thuật rất cao. Trong các dòng gốm

Việt nói chung và gốm Chăm nói riêng, ghè rượu Brôn của Quảng Đức có kỹ thuật tinh xảo và độc đáo; cách chế tác này còn được thấy ở một số thủy trì nhỏ.

3. Bảo tồn và phát triển làng nghề gốm Chăm - Quảng Đức cho du lịch

Hiện nay, khi những đồ gia dụng, trang trí bằng nhôm, nhựa, inox... dần thay thế các sản phẩm thủ công truyền thống thì nghề gốm Quảng Đức cũng dần bị mai một. Theo kết quả điều tra, khảo sát của Sở Văn hóa Thể thao và Du lịch Phú Yên năm 2017, hiện làng Quảng Đức, An Thạch, Tuy An chỉ còn 20% hộ dân làm nghề gốm và chế tạo những sản phẩm đơn điệu theo thị hiếu của khách hàng. Các sản phẩm tráng men bằng kỹ thuật xưa không còn nữa, thay vào đó là các sản phẩm thô và không tráng men, hoa văn nghèo nàn; đặc trưng hoa văn in nổi vỏ sò huyết với màu xanh lam và huyết dụ cũng không còn nữa.

Đứng trước nguy cơ bị thất truyền, Sở Văn hóa Thể thao và Du lịch Phú Yên đã có chủ trương, chính sách để khuyến khích việc giữ gìn và phát huy giá trị nghề truyền thống. Làng gốm Quảng Đức bắt đầu được nhiều nhà khoa học nghiên cứu và xem đây là một làng gốm thật sự có giá trị trong việc bảo tồn làng nghề và phát triển du lịch ở Phú Yên.

Từ nhiều năm qua, Bảo tàng Phú Yên đã đầu tư sưu tầm, gìn giữ các sản phẩm và nghiên cứu những làng nghề truyền thống, trong đó có làng gốm Quảng Đức. Hiện nay trong kho hiện vật Bảo tàng Phú Yên lưu giữ khá nhiều khuôn in, gốm tráng men bằng vỏ sò, chân đèn, lục bình, lư hương... Những sản phẩm này đã có cách đây hàng trăm năm, là một nguồn tư liệu, hiện vật quý giá và hết sức cần thiết cho công tác nghiên cứu, bảo tồn, khai thác và phát triển du lịch phục vụ nhu cầu tham quan, tìm hiểu.

Với xu hướng thời đại là du lịch trải nghiệm, làng nghề gốm Chăm - Quảng Đức cần được khôi phục và phát huy vai trò cũng như giá trị của nó. Làm như thế nào để du khách không chỉ đến tham quan, tìm hiểu mà còn tự tay làm ra các sản phẩm gốm cho riêng mình. Hoặc ít ra cũng có thể mua những sản phẩm gốm mỹ nghệ làm quà, trang trí, sử dụng...

Trong bộ sưu tập của những nhà sưu tầm cổ vật nổi tiếng xưa và nay như Ngô Đình Cẩn, Đinh Công Tường đều có các sản phẩm gốm mang thương hiệu gốm Quảng Đức như bình vôi, lục bình, ghè rượu...; đặc biệt có nhiều sản phẩm gốm Quảng Đức sản xuất để xuất khẩu sang Pháp, Nhật... chứng tỏ gốm Quảng Đức rất có giá trị và được yêu thích từ rất sớm.

Các sản phẩm gốm Quảng Đức trước đây là di sản văn hóa độc đáo, hiện đã bị thất truyền; sản phẩm gốm thô hiện nay chỉ phục vụ nhu cầu sinh hoạt của người dân địa phương. Chính vì vậy, việc lưu giữ, bảo tồn và quảng bá rộng rãi sản phẩm

gốm Quảng Đức là việc phải làm ngay. Thiết nghĩ, Nhà nước nên mua lại sản phẩm gốm Quảng Đức của các nhà sưu tầm để bảo quản, tránh việc buôn bán trái phép sẽ gây ra tổn thất rất lớn vì không thể tìm lại được. Đồng thời cũng nên sưu tầm và triển lãm quảng bá đến công chúng một dòng gốm quý hiện đã không còn. Ngoài ra, cần lập kế hoạch cụ thể, chi tiết để bảo tồn và phát triển, tạo dựng lại dòng gốm Chăm điển hình này nhằm khai thác và phục vụ cho hoạt động du lịch địa phương.

Biệt thự Quảng Đức Xưa ở Phú Yên của hai vợ chồng nhà báo Phạm Lê Quốc Cường và Lê Xuân Tụ (công tác tại Trung tâm Truyền hình Việt Nam tại Phú Yên) hiện đang lưu giữ di sản văn hóa lụa Tân Châu và gốm Quảng Đức. Biệt thự gồm hai ngôi nhà cổ bằng gỗ nâu đen nhuộm màu thời gian. Ngôi nhà gỗ thứ nhất được bài trí với khung dệt cổ của người làng nghề lụa Tân Châu cùng những vật dụng đánh bắt cá ven sông như nôm, lộng, chần, đăng; đồ gia dụng: khuôn bánh thuẫn, bánh kẹp, bánh in, chát, lu gốm, cối xay lúa, quạt giê lúa, đôi nùng, cày bừa và những chiếc máy may cũ kết hợp làm bàn cà phê, máy điện thoại cổ... Ngôi nhà cổ thứ hai được bài trí với những cổ vật của làng gốm Quảng Đức, một số đồ cổ bằng đồng thau mà theo chủ nhân của nó là vô giá. Đó là những chậu kiểng trồng hoa, hồ cá kiểng cho dòng gốm không tráng men. Trong số này có một chiếc chậu còn khá nguyên vẹn và khắc rõ dòng chữ “1934 Village Quang Duc”. Các họa tiết tinh tế trên đất nung đã minh chứng dòng gốm Chăm - Quảng Đức nổi tiếng của Việt Nam đã được các thương nhân người Pháp sử dụng và mang sang châu Âu.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Nguyễn Thanh Hưng (2011), *Gốm cổ Quảng Đức: Những thông điệp từ quá khứ* (Trang 29), Hội thảo Khoa học quốc tế Di sản văn hóa Nam Trung Bộ với sự phát triển trong hội nhập quốc tế.
2. Nguyễn Chí Ngàn - Lê Thị Quốc - Bảo Đan (2016), *Đa dạng hóa sản phẩm du lịch “Con đường gốm” ở khu vực miền Trung Việt Nam* (Trang 49), Hội thảo khoa học quốc tế Miền Trung và Tây Nguyên trong lịch sử Việt Nam.
3. Sakaya (2015), *Gốm người Chăm - Bàu Trúc - Ninh Thuận*, Nxb Tri thức.
4. Sở Văn hóa Thể thao và Du lịch Phú Yên (2017), *Làng nghề truyền thống ở tỉnh Phú Yên*.